

جایگاه مسجد در پیشبرد اهداف گام دوم انقلاب اسلامی ایران با تکیه بر نظر مقام معظم رهبری (مدظله العالی)

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۹/۱۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۰/۲۴

فاطمه عرب احمدی^۱

حسین حسن پور^۲

چکیده

مسجد به عنوان قلب تپنده ی جامعه اسلامی در تمامی امور و مسائل می باشد و تشکیل جامعه اسلامی در صدر اسلام با بنای مسجد در شهر مدینه نهاده شده است. مسجد را می توان به عنوان هسته و رمز پیروزی ملت ایران در انقلاب اسلامی قلمداد نمود. در یک تقسیم بندی کلی مسجد را از منظر کاربرد و محل به سه دسته ی جامع، محله و بازار تقسیم بندی شده ؛ به نحویکه برای هر یک فضایل متفاوتی نیز بیان گردیده است. ظرفیت و توان عملی مسجد در تعالی و رشد جامعه اسلامی و کارکرد های گوناگون عبادی، سیاسی، اجتماعی ، فرهنگی و ... حاکی از نقش ویژه ی این مکان مقدس در پیشبرد اهداف گام دوم انقلاب اسلامی می باشد. البته عواملی چون سکورالیسم، گسترش ارزش های مادی و دنیا پرستی، نداشتن ارتباط موثر و جذب حداکثری آحاد جامعه به ویژه جوانان و ... به عنوان موانع نقش آفرینی و کارکرد حداکثری مسجد به حساب می آید که می بایست مد نظر قرار گیرد.

واژگان کلیدی: مسجد، انقلاب اسلامی، بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی

۱- دکترای فقه و مبانی حقوق اسلامی، مدرس دانشگاه پیام نور واحد دماوند؛
arabahmadi@gmail.com

۲- کارشناسی ارشد فقه و حقوق اسلامی؛ ۱۳۶۹foaad@gmail.com (نویسنده مسول)

مقدمه

شواهد تاریخی حاکی از آن است که در صدر اسلام و در زمان حضور پیامبر(ص)، مسجد به عنوان نهادی حکومتی تلقی گردیده و مرکز اصلی، بسط و گسترش مسائل دینی، سیاسی، اجتماعی و نظامی به حساب می آمده و اداره و ساخت آن با همکاری عموم مردم بصورت ساده انجام می شده است. اما با گذشت زمان، تغییراتی در ساخت و اداره و کارکرد آن در جامعه صورت گرفت به نحوی که مسجد غالباً توسط حکام و امرا، مقامات عالی رتبه و یا افراد ثروتمند جامعه ساخته می شد ولی نگره داری، تعمیر و ادامه کار آن از طریق اموال موقوفه صورت می گرفت. در این دوران، شخصی به نام «ناظر» بر امور مالی و اجرایی مسجد نظارت می کرد و مساجد نیز برخی از کارکردها و ویژگی های سنتی خود را، به ویژه در زمینه امور دینی حفظ کرده بودند از طرفی با ساختن «دارالاماره» و مراکزی دیگر برای رسیدگی به امور مردم، مساجد به عنوان یک نهاد تاثیر گذار بر حیات اقتصادی، اجتماعی و سیاسی جامعه مسلمانان، اهمیت خود را به طور فزاینده ای از دست داد (دفتر مطالعات و پژوهش های مرکز رسیدگی به امور مساجد، ۱۳۸۵، ۱۰۱).

با شروع مبارزه های ملت مسلمان ایران بر ضد حکومت پهلوی، بار دیگر نقش مساجد پر رنگ گردید به نحوی که حامد الگار نویسنده ی آمریکایی مسجد را « هسته ی اساسی پیروزی انقلاب اسلامی » قلمداد کرده (الگار، ۱۳۶۵، ۱۵۴) و رهبر کبیر انقلاب امام خمینی (ره) در سخنان خود از مسجد به عنوان « رمز پیروزی ملت ایران » یاد نموده اند. (صحیفه نور، ج ۹، ص ۱۵۴) بنابراین با توجه به نقش محوری و کلیدی مسجد در حفظ و توسعه اندیشه ی انقلابی در جامعه ی اسلامی ضروری است بیش از

گذشته به اهمیت و کارکرد آن توجه گردد. از طرفی با توجه به بیانات مقام معظم رهبری پیرامون گام دوم انقلاب و اهمیت پرداختن به ابزارهای پیشبرنده‌ی اهداف آن؛ این پژوهش می‌کوشد ضمن بازخوانی نقش و کارکرد مسجد به عنوان هسته‌ی مرکزی انقلاب اسلامی ایران به اهمیت و جایگاه آن در پیشبرد اهداف بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی ایران از منظر اندیشه مقام معظم رهبری بپردازد.

۱- مفهوم شناسی "مسجد"

واژگان «مسجد» و «مساجد» ۲۸ بار در قرآن تکرار شده است. (عبدالباقی، ۱۴۲۰ ق، ۳۴۵) و عبارت‌ها و تاکید خداوند بر جایگاه الهی-معنوی مسجد و نفی شرک و نفاق (توبه ۱۷ و ۱۰۷) و هرگونه آلودگی ظاهری و باطنی از مسجد، اهمیت مساجد را از منظر قرآنی بیان می‌دارد. (بقره ۱۱۴ و ۱۴۴ و ۱۹۱/اعراف: ۲۹-۳۱/ توبه: ۱۸ و ۱۰۸ / اسراء: ۱/ جن: ۱۸) به این دلیل، خداوند در قرآن کریم، مالکیت مساجد را به خود نسبت داده و آن‌ها را از آن خویش می‌داند. (جن: ۱۸) پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «مسجد بازاری از بازارهای آخرت است که در آن بر سفره‌ی آمرزش گناهان می‌نشینند و هدیه اش بهشت است» (نوری، ۱۳۶۶، ج ۳، ۱۰۰)

مسجد در اصل اسم مکان از فعل «سجد، یسجد» است. درباره‌ی علت به کار بردن کلمه «مسجد» برای مکان عبادت و محل نماز گفته اند به دلیل آنکه سجده شریف ترین و مهم ترین رکن نماز می‌باشد و مظهر بندگی؛ از این رو اسم مکان از این فعل اتخاذ و به محل عبادت و نماز اطلاق شده است (نوبهار، ۱۳۷۳، ج ۲، ۱۲۰). گرچه امروزه از واژه‌ی «مسجد» عبادتگاه خاص مسلمانان به ذهن متبادر می‌شود اما در قرآن

کریم، این کلمه بر معابد ملت های سابق نیز اطلاق شده است؛ «قال الذین غلبوا علی امرهم لنتخذن علیهم مسجدا» (کهف: ۲۱) اما در اصطلاح شرعی «مسجد» به مکان معین و موقوف برای نماز اطلاق شده است. صاحب جواهر می فرماید: «والمراد بالمسجد شرعا المكان الموقوف علی کافه المسلمین للصلاه»؛ مقصود از مسجد در اصطلاح شرعی، مکانی است که برای اقامه نماز تمام مسلمانان، وقف شده است (نجفی، ۱۳۷۶، ج ۱۴، ۶۹). همچنین در ادبیات دینی، گاه از مسجد به عنوان «بیت الله» یعنی "خانه خدا" نیز یاد شده است. (نور: ۳۶) همچنین باید این نکته را نیز مد نظر داشت که مسجد در عصر ظهور امام عصر (عج) از جایگاه مهمی برخوردار خواهد بود به نحوی که محل ظهور و ندای جهانی و اجتماع یاران حضرت مهدی (عج) در مسجد الحرام؛ با فضیلت ترین مسجدهاست (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۵۱، ۵۹)

۲- انواع مسجد

با ظهور اسلام، مسلمانان با تکیه بر سیره نبوی، محلی (مسجد) را برای ادای فرایض و عبادات خود بنا کردند. در یک تقسیم بندی کلی می توان مساجد را از منظر کاربرد و محل بنا در سه دسته ی جامع، محله و بازار تقسیم بندی نمود.

۱-۲: مسجد جامع

بزرگ ترین و یا مهم ترین مسجد هر نقطه و شهر که در مراسم مذهبی که بیشتر اهالی شهر در آن اجتماع می کنند. مسجد جامع در طول تاریخ معمولا به دستور حکام و پادشاهان ساخته می شدند و اداره ی آنها نیز از سوی بانی عموما به ماموران حکومتی واگذار می شد. مساجد جامع مرکز فعالیت ها و کارکرد های مربوط به اکثریت جامعه اسلامی است، به عبارت دیگر مساجد جامع، کارکرد حداکثری را دارند. در این دسته از مساجد

اعمالی مانند برگزاری نماز جمعه و اعمال عبادی، برگزاری مراسم و تجمعات مهم مردمی انجام می‌پذیرد.

۲-۲: مسجد محله

مسجدی که در محله و یا قبیله‌ی خاصی بنا می‌شود؛ مسجد محل یا مسجد قبیله می‌نامند. این نوع مسجد نسبت به مساجد جامع، هم از لحاظ بنا و هم از لحاظ کارکرد، از جایگاه پایین‌تری برخوردار است. فعالیت‌ها در آن وسیع نبوده و محدود به محله یا قبیله خاص است و اعمالی چون نماز جماعت، برگزاری مراسم فرهنگی و عبادی برای طبقات سنی گوناگون، اجرای برنامه‌های عام‌المنفعه مثل مراکز خیریه برای ساکنان و افراد محل در آن انجام می‌گیرد.

۳-۲: مسجد بازار

مساجدی که در امتداد بازارها و مراکز تجاری بزرگ ساخته می‌شود را مسجد بازار گویند. این مساجد غالباً برای برگزاری مراسم مذهبی، اقامه نماز، اقامه عزا و اعیاد مذهبی برای شرکت یافتن بازاریان در آن مراسم ساخته شده و کارکردهای دیگری معمولاً ندارند (دفتر مطالعات و پژوهش‌های مرکز رسیدگی به امور مساجد، ۱۳۸۵، ۷۱-۷۲).

در متون فقهی نیز به انواع مسجد اشاره شده و برای آن فضایل متفاوتی بیان شده است؛ به نحویکه برای اقامه هر رکعت نماز در مسجد "جامع" معادل ۱۰۰ رکعت و در مسجد "محله" معادل ۲۵ رکعت و در مسجد "بازار" معادل ۱۲ رکعت ذکر شده است (سید یزدی، ۱۴۰۹، ج ۲، ۲۰).

۳- کارکرد مسجد

منظور از کارکرد مسجد، کارایی آن است و به بیان دیگر ظرفیت و توان عملی مسجد در تعالی و رشد جامعه اسلامی. مساجد در صدر اسلام، دارای کارکردهای گوناگون عبادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، آموزشی،

تربیتی، درمانی، اقتصادی و ... بوده است. گرچه امروزه برخی این کارکردها در هم ادغام شده و یا به کلی حذف شده اند. کارکرد مساجد در طول تاریخ دارای فراز و فرودهایی بوده است اما به لطف خداوند با پیروزی انقلاب اسلامی نقش اساسی و عمده‌ی خود را در کانون جامعه‌ی اسلامی دوباره بازیافت. اهم کارکردهای مساجد عبارتند از:

۱-۳ کارکرد عبادی

بی شک نخستین کارکرد مسجد، بعد عبادی و پرستش خدا و شکرگزاری به درگاه عبودیت و تبلور جامعه توحیدی است. پیامبر(ص) مسلمانان را ترغیب و تشویق می نمودند تا به مسجد رفت و آمد کنند و از برگزاری نمازهای پنج‌گانه در مساجد بدون عذر تخلف نورزند؛ بطوریکه خودداری از حضور در مساجد از روی بی‌اعتنایی، نوعی گردانی از سنت نبوی و موجب عدم قبولی عبادات به شمار می آید (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۳، ۳۷۳) از دیگر منظر، قرآن از هر کسی که به این نقش بنیادین مسجد - یعنی عبادت و پرستش - آسیب برساند به عنوان «ظالم» یاد می کند: «کیست ستم کار از آن کسی که از بردن نام خدا در مساجد او جلوگیری می کند و سعی در ویرانی آن‌ها می نماید؟» (بقره/۱۱۴)

نکته قابل توجه این است که کارکرد عبادی مسجد زمانی تبلور و عینیت می یابد که جنبه‌ی عبادی - سیاسی به خود بگیرد، همچون برپایی نماز جمعه، شکوه و عظمت بیشتری پیدا می کند و بیداری و آگاهی و قدرت و همبستگی و یکپارچگی امت مسلمان را به سران کفر و استکبار یادآوری می نماید. مقام معظم رهبری در این ارتباط می فرمایند: «ملت ایران باید مساجد را مغتنم بشمارد و پایگاه معرفت و روشن بینی و روشنگری و استقامت ملی به حساب آورند. اگر کسی خیال کند که در مسجد، فقط چند رکعت نماز می خوانند و بیرون می آیند و این چه تأثیری دارد،

خطاست. این‌طور نیست. اولاً اگر همان چند رکعت نماز هم با چشم بصیرت نگاه شود، خود نماز که به زبان مُشَرَّع مقدّس نماز و اذان، خیرالعمل و فلاح است، مایه برکات زیادی می‌شود. نماز یک ملت را به قیامِ لله وادار می‌کند. نماز انسانها را از فساد دور و به خلوص و فداکاری نزدیک می‌کند» (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با مردم قم ۱۳۷۵/۱۰/۱۹).

۳-۲ کارکرد آموزشی- تربیتی

هدف اصلی این کارکرد؛ آموزش و تربیت افراد با استفاده از فضای پاک مسجد است. دینی که بر امر «خواندن» و «تفکر و آموزش» و مبارزه با جهل و نادانی بنا شود، لزوماً برای پیشبرد اهداف خود از همه زمینه و ابزارها استفاده می‌نماید. یکی از مهمترین و کاراترین این ابزارها، استفاده از مسجد و فضای معنوی و آکنده از رهبانیت آن است. پژوهش‌های تاریخی نشان می‌دهد که مسجد نخستین؛ در حقیقت نخستین مرکز آموزشی مسلمانان بوده است. پیامبر(ص) در مسجد به تعلیم و آموزش قرآن و گفت و گوها و مناظره‌های علمی می‌پرداختند و در پرتو آن، حقایق وحی و آیات الهی را روشن و تبیین می‌نمودند و با پاسخگویی به شبهات، پرده‌های جهل و تردید را فرو می‌ریختند. در روایت آمده است روزی پیامبر اکرم (ص) وارد مسجد شده و دو گروه را مشاهده نمودند؛ گروهی مشغول کسب معارف اسلامی و مباحثه‌ی علمی و گروهی دیگر در حال ذکر و نیایش. حضرت با اشاره به گروه نخست فرمودند: «این گروه نخست از فضیلت بیشتری برخوردار است زیرا من برای تعلیم فرستاده شده‌ام» و خود ایشان نیز در میان جمع علمی نشستند (شهید ثانی، ۱۴۰۹ق، ۱۰۷) همچنین در متون روایی از هر گونه بطالت و بیکاری در مسجد نهی شده است. پیامبر اکرم(ص) در وصایای

خود به ابوذر می فرماید: «ای ابوذر! هر نشستنی در مسجد عبث و بیهوده است مگر در سه حالت: انسان نماز بخواند، مشغول ذکر باشد، تحصیل علم و مباحثه علمی نماید.» (حرعاملی، ۱۴۰۹ق، ۱۰۷) نکته قابل تامل این است که آموزش و یادگیری در صدر اسلام امری همگانی بوده و به قوم، طبقه و حتی جنسیتی خاص تعلق نداشته است. به همین دلیل زنان نیز در مساجد حاضر می شدند و سوال های خود را می پرسیدند ندارند (دفتر مطالعات و پژوهش های مرکز رسیدگی به امور مساجد، ۱۳۸۵، ۲۰۳-۲۰۴).

درحقیقت نهضت پیدایش دانشگاه اسلامی نخست از مساجد آغاز شده و آن گاه در چهره ی دارالعلم نمایان گردید و با پیدایش مدارس گوناگون به بلندای خود رسید. به عنوان نمونه می توان به مسجد «اعظم» قم در جوار حرم حضرت معصومه (س) که مهم ترین مرکز دروس عالی حوزه علمیه قم به شمار می آید، اشاره نمود.

۳-۳ کارکرد فرهنگی

بنیان کارکرد فرهنگی مسجد؛ تحقق فرهنگ ناب اسلامی و ترویج آن در مسجد است. «مسجد» مرکز فرهنگی است که شبانه روز مردم را به سوی خود فرا می خواند و فرهنگی نوین و متعالی خود را که همانا «ارزش گذاری افراد بر مبنای تقوا و پرهیزگاری» را به جهانیان ارایه نمود. مقام معظم رهبری می فرمایند: «یک مسئله ی دیگر در مورد مسجد عبارت است از هسته ی مقاومت. مقاومت وقتی گفته میشود، فوراً ذهن میرود به مقاومت نظامی و امنیتی و امثال اینها. خب بله، آن هم قطعاً مقاومت است، اما بالاتر از آن، مقاومت فرهنگی است. حصار فرهنگی، خاکریز فرهنگی در کشور اگر سست باشد، همه چیز از دست خواهد

رفت» (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار ائمه جماعات مساجد استان تهران، ۱۳۹۵/۰۵/۳۱).

لذا به سبب اهمیت این موضوع پیامبر(ص) افرادی را که پرورش یافته‌ی مکتب فرهنگی خود او بودند برای ارائه راه و روش و فرهنگ صحیح اسلام به مردم در مناطق و مساجد می‌گماشتند(دفتر مطالعات و پژوهش‌های مرکز رسیدگی به امور مساجد، ۱۳۸۵، ۲۱۲).

۳-۴ کارکرد سیاسی - اجتماعی

مسجد همواره مهم‌ترین فضای سیاسی جامعه اسلامی در طول تاریخ بوده است؛ زیرا اسلام دینی است که در آن رابطه‌ای مستقیم بین فعالیت‌های عبادی و سیاسی وجود دارد. «در صدر اسلام هم، در زمان نبی مکرم اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و همچنین در زمان حکومت با برکت امیرالمؤمنین (ع)، مسجد مرکز همه تصمیم‌گیری‌های مهم و کارهای بزرگ بود.» (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با مردم قم ۱۳۷۵/۱۰/۱۹). مسجد در حقیقت پایگاه تمامی فعالیت‌های سیاسی جامعه اسلامی و در واقع «دارالحکومه» آن به شمار می‌آمد. به عبارت دیگر مسجد همواره بهترین سنگر برای مبارزه با کژی‌ها و انحراف‌های فکری و اجتماعی در جامعه اسلامی بوده است. سنت پیامبر این بود که هرگاه مشکلات فکری و ناهنجاری‌های اجتماعی پیش می‌آمد، با حضور در مسجد و ایراد سخن به روشن نمودن افکار عمومی می‌پرداختند. این سخنرانی‌ها معمولاً پس از نماز جماعت انجام می‌گرفت و گاه با ندای « الصلاة جماعه» مردم را در مسجد جمع و حضرت سخنرانی می‌کردند(ابن هشام، بی تا، ج ۲، ۴۰۱) خلاصه آنکه مساجد کانون مقبولیت احکام و بیعت با خلیفه اسلام بودند(دفتر مطالعات و پژوهش‌های مرکز رسیدگی به امور مساجد، ۱۳۸۵، ۲۱۰).

۳-۵ کارکرد اقتصادی

مراد از کارکرد اقتصادی مسجد، نگهداری اموال عمومی و تقسیم غنایم و ارشاد های اقتصادی در مسجد است. از جمله فعالیت های مسجد در صدر اسلام، امور اقتصادی به شمار می آمد. اموال عمومی در مسجد گردآوری و از آنجا در بین مسلمانان توزیع می گردید. در صحیح بخاری نقل شده است که روزی اموال فراوانی از بحرین به حضور رسول الله (ص) آورده شد؛ ایشان فرمودند: «انثروه فی المسجد» (آن را در مسجد توزیع کنید) (بخاری، بی تا، ج ۱، ۱۰۸).

ارتباط بین مسجد و اقتصاد نیز از منظر دیگر قابل تامل است. قرآن کریم می فرماید: «هنگامی که نماز پایان یافت، در زمین پراکنده شوید و از فضل خدا بطلبید» (جمعه: ۱۰) و از طرفی در معماری مساجد بازار دیده می شود که از چند سواز بازار به آن راه دارد و حتی در بسیاری از موارد باید از صحن و حیاط مسجد برای رسیدن به بازار عبور کرد. به نظر می رسد هدف مهم از پیوند میان مسجد و بازار این است که بازاریان علی رغم کارهای مادی، همواره به یاد خدا باشند و هیچ گاه از یاد خدا غافل نباشند. از این روست که در آیه ۳۷ سوره نور آمده است: «مردانی که نه تجارت و نه معامله ای آنان را از یاد خدا و برپا داشتن نماز غافل نمی کند». فایده ی ارتباط دیگر این گونه بناها و مساجد مرتبط با بازار، استفاده بازاریان از دروس و معارف اسلامی می باشد و ساعتی چند، کسبه برای آموختن احکام معاملات و بیع و ... اختصاص دهند (شیرازی، بی تا، ۳-۴) گرچه فعالیت های اقتصادی مساجد امروزه بیشتر در قالب تشکیل صندوق های قرض الحسنه و دستگیری از محرومان جامعه و ... خلاصه می گردد.

۳-۶ کارکرد های درمانی

طبق منابع تاریخی، در صدر اسلام مساجد در مواقع اضطرار برای درمان بیماران و معالجه مجروحان جنگی استفاده می شده ؛ در مسجد پیامبر(ص) ، جایگاهی برای معالجه بیماران و مجروحان معین شده بود و پیامبر(ص) و یارانش در آنجا از بیماران عیادت می کردند. واقعی می نویسد: در ماجرای جنگ احد، مردم در مسجد چراغ و آتش برافروخته بودند و خستگان و مجروحان را زخم بندی می کردند. (الواقعی، ۱۴۰۹ق، ج ۱، ۱۸۰). در قرون بعدی در برخی شهرهای اسلامی، ساختمان « دارالشفاء» و بیمارستان جزو مجموعه های مسجد رسم شد . در انقلاب اسلامی ایران، مردم با الهام از کارایی مساجد در صدر اسلام، به درمان مجروحان و تشکیل گروه های پزشکی برای مداوا در سایر مکان های غیر از مسجد، می پرداختند ولی تامین هزینه ها و خدمات رسانی این گروه ها و سازمان دهی آنان از طریق مساجد صورت می گرفت (دفتر مطالعات و پژوهش های مرکز رسیدگی به امور مساجد، ۲۰۸، ۱۳۸۵).

۳-۷ کارکرد نظامی

تعلیم نظامی و تشکیل سپاه اسلام و اعزام به جبهه ها از مسجد را می توان به کارکرد نظامی مسجد تعبیر نمود. پیامبر(ص) در طول ۲۳ سال رسالت خویش، پیوسته در حال مبارزه و جنگ های کوچک و بزرگ با دشمنان داخلی و خارجی بوده اند. در حقیقت مسجد مهم ترین نقش را در حوزه نظامی داشته است. این مکان مقدس، جایگاه تشکل سپاهیان اسلام و معرفی فرماندهان سپاه و آموزش نظامی به سربازان به سوی جبهه ها بوده است. مشورت ها و گفت و گو ها نظامی در مسجد صورت می گرفت و هنگامی احساس خطر، سپاهیان اسلام در مسجد گردهم می آمدند و سیاست های دفاعی را سامان دهی می کردند. لذا نقطه آغاز

حرکت سپاه اسلام در بسیاری از جنگ‌ها مسجد بوده است (همان، ۲۰۴). بنابراین در سالیان پس از پیروزی انقلاب اسلامی و دوران جنگ هشت ساله ی دفاع مقدس، از مساجد به عنوان پایگاه‌های اعزام و پشتیبانی جنگ استفاده می‌گردید.

۴- آسیب شناسی مسجد

منظور از آسیب شناسی؛ شناخت عوامل تهدید کننده نقش آفرینی و کارکرد مسجد در جامعه می‌باشد. بی‌شک مساجد نماد و پایگاه اصلی حکومت اسلامی به شمار می‌آیند اما عوامل متعددی به ویژه در دنیای امروز مساجد را تهدید می‌نمایند که اهم آن عبارتند از:

- سکولاریسم و لیبرالیسم که دین را به مثابه افیون توده‌ها و افراد دیندار را، مرتجع معرفی می‌نمایند.

- گسترش ارزش‌های مادی و رواج دنیا پرستی

- بی‌توجهی در برنامه ریزی‌های بلندمدت در امور مساجد و عدم تخصیص بودجه لازم برای آن

- فقدان انتخاب، آموزش و همچنین ناکارآمدی عوامل و کارگزاران مساجد

- نداشتن ارتباط موثر و جذب حداکثری آحاد جامعه به ویژه جوانان

- عدم پاسخگویی به نیازهای روز جامعه و نداشتن تبلیغات هوشمند و روشمند در امور دین

- اکتفا نمودن صرف به فعالیت‌های عبادی و ... (همان، ۳۶)

یکی از نمونه‌های تبدیل شدن مسجد به ابزار ضد اصلاحی و اسلامی؛ مسجد ضرار می‌باشد. در تاریخ آمده است؛ پس از آنکه «بنی عمرو بن عوف» و جماعتی دیگر مسجد «قبا» را ساختند؛ از پیامبر(ص) دعوت نمودند تا به تبرک در آن نماز بخوانند. ایشان قبول کرده و مسجد را

افتتاح نمودند. گروهی از منافقان به دستور « بنی غنم بن عوف » از روی حسد و انگیزه های باطل ، اقدام به ساختن مسجدی در کنار مسجد «قبا» نمودند و سپس از پیامبر(ص) خواستند که در آنجا نماز بگذارند ولی چون پیامبر(ص) عازم تبوک بودند، وعده دادند که هنگام بازگشت، به آنجا خواهند رفت. پس از مراجعت به مدینه، آیات مزبور نازل شد. از این رو، حضرت به دو تن از اصحاب خود دستور دادند ، مسجد را خراب نمایند(طبرسی، بی تا، ج ۵، ۷۲).

درحقیقت دشمنان اسلام از ساختن مسجد ضرار اهدافی چون تفرقه بین مومنان، کفر ورزیدن و زمینه سازی برای بازگشت به مبانی اندیشه های جاهلی و کتمان حقیقت، ایجاد کمینگاه و پایگاه برای دشمنان پیامبر(ص) و دین خدا و ... دنبال می کردند. لذا با توجه به اهمیت موضوع ، مسئول تصمیم گیری درباره مسجد ضرار و تخریب آن، شخص رسول خدا(ص) به عنوان رئیس حکومت اسلامی بودند. امام خمینی(ره) در این باره می گویند: «حاکم می تواند مساجد را در موقع لزوم تعطیل نماید و مسجدی که ضرار باشد در صورتی که رفع بدون تخریب نشود، خراب کند»(صحیفه نور، ج ۸، ۱۷۱). از طرفی، نهی و اقامه نماز در مسجد ضرار و بطلان نماز در این گونه مساجد این نکته را بیان می سازد که نفاق و دو رویی در جامعه، گاهی در قالب نمادهای دینی مثل مسجد ظهور می کند و چنین برخوردی از سوی پیامبر (ص) در مورد مسجد «ضرار» مانع تکرار این حادثه تلخ در طول تاریخ اسلام و سوء استفاده دشمنان از مسجد گردید گرفت (دفتر مطالعات و پژوهش های مرکز رسیدگی به امور مساجد، ۱۳۸۵، ۲۰۸). همچنین در نمونه ای دیگر امام باقر(ع) می فرمایند: « در کوفه مساجدی ملعونه و مساجدی مبارک است. مساجد مبارک مساجدی اند که قبله ی آنان صحیح و دقیق و خاکشان طیب و پاک است

و مسجد را مرد مومنی ساخته است.» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۳، ۴۸۹) و اما مساجد ملعونه؛ مسجد هایی هستند که به جهت انگیزه ای غیر خدایی ساخته شده است. امام باقر درباره نمونه هایی از آنها می فرمایند: « [این مساجد] به انگیزه ی اظهار خوشحالی از شهادت امام حسین (ع) در کوفه تجدید بنا شده اند: مسجد اشعث، مسجد جریر، مسجد سماک و مسجد شبت ابن ربیع» (طوسی، ۱۳۶۵، ج ۳، ۴۸۹). از طرفی مقام معظم رهبری در پاسخ استفتائی که نماز خواندن در مسجدی که سازندگان ادعا می کنند که آن را برای خود و قبیله خود ساخته اند چه حکمی دارد؟، می فرمایند: «مسجد پس از آنکه به عنوان مسجد شناخته شد، اختصاص به قوم، گروه و قبیله و اشخاص خاصی ندارد و همه مسلمانان می توانند از آن استفاده نمایند» (استفتائات احکام نماز، مسئله ۳۹۰). نکته حائز اهمیت در پاسخ به این استفتاء؛ اختصاص نداشتن مساجد در جهت امیال و اهداف قومی و گروهی و ... می باشد.

۵- مسجد در کلام رهبری

۵-۱ اهمیت و جایگاه مسجد در جامعه اسلامی

مسجد در اندیشه رهبر معظم انقلاب از جایگاه ویژه ای برخوردار می باشد. این اهمیت را می تواند از چند جهت مورد بررسی قرار داد؛ نخست جایگاه و اهمیت خود مسجد به عنوان رکن اساسی و جهت دهنده ی جامعه ی اسلامی است.

«اولین مسئله، اهمّیت خود مسجد است و این ابتکاری که اسلام در آغاز ولادت خود برگزید و محلّ تجمّع مردم را بر محور ذکر و دعا و توجّه به خدای متعال قرار داد. اجتماعات مردم به طور طبیعی دارای تأثیراتی است. خب، یک عده ای دُور هم جمع میشوند، می گویند، می شنوند، تصمیم می گیرند، ارتباطات فکری برقرار می کنند، داده ها و گرفته های فکری بین

خودشان دارند؛ این در کجا اتفاق بیفتد؟ مثلاً در باشگاه‌های اشرافی و اعیانی برای کارهای مختلف اتفاق بیفتد که در غرب معمول است، یا در قهوه‌خانه‌ها تشکیل بشود؛ [یا مثل] روم باستان که در حمامها آن وقت یک چنین اجتماعی تشکیل می شد و دور هم مردم جمع می شدند و رفتن حمام بهانه بود برای اینکه بگویند و بشنوند؛ یا در جایی تشکیل بشود که محور آن اقامه‌ی صلات است؛ این خیلی فرق می کند. وقتی اجتماع بر محور نماز و ذکر به وجود آمد، آن وقت یک معنای دیگری پیدا می کند، یک جهت دیگری پیدا می کند، دلها را به سمت دیگری می کشاند؛ این ابتکار اسلام بود. «(بیانات مقام معظم رهبری در دیدار ائمه جماعات مساجد استان تهران، ۱۳۹۵/۰۵/۳۱)

گرچه در سایر ادیان معابد کارکرد عبادی مشترکی دارند اما مسجد به دلایلی عملکرد اجتماعی متفاوتی دارد. معظم له می فرماید: «بله، معبد در همه‌ی ادیان هست - که می‌نشینند در آنجا و عبادت می کنند- لکن مسجد با معابد مسیحی و یهودی و بودایی و بعضی جاهای دیگر که ما دیده‌ایم یا شنیده‌ایم متفاوت است. در مسجد، پیغمبر اکرم نمیرفت فقط نماز بخواند و بیرون بیاید؛ کاری که برای اجتماع پیش می‌آمد و مهم بود، صدا میزدند: *أَلصَّلوةُ جَامِعَةٌ*؛ بروید به سمت محل صلات؛ برای چه؟ برای اینکه راجع به مسئله‌ی جنگ مشورت کنیم یا خبر بدهیم یا همکاری کنیم یا بسیج کنیم امکانات را و بقیه‌ی چیزها؛ و شما در تاریخ اسلام مشاهده می کنید که مساجد، مرکزی برای تعلیم بود؛ می‌شنویم و در روایات می خوانیم که در مسجد الحرام یا مسجد النبی حلقه‌ی درس زید و عمرو و بکر از نحله‌های مختلف فکری و مذهبی وجود داشت؛ معنای این خیلی متفاوت است با کلیسا یا با کنیسه‌ی یهودی که فقط می روند آنجا، یک عبادتی می کنند و بیرون می‌آیند. «(همان)

در حقیقت مسجد پایگاه جامعه اسلامی بشمار می آید. « این پایگاه بر محور ذکر و نماز است... [مسجد] نه فقط پایگاه برای فلان مسئله‌ی اجتماعی، [بلکه] مسجد می تواند پایگاه همه‌ی کارهای نیک باشد؛ پایگاه خودسازی، انسان‌سازی، تعمیر دل و تعمیر دنیا و مقابله‌ی با دشمن و زمینه‌سازی برای ایجاد تمدن اسلامی و بصیرت‌افزایی افراد.» (همان)

نکته‌ای که می‌بایست در این باره مد نظر قرار داد اهمیت "روح" مسجد است. روحی که زنده‌کننده‌ی کالبد جامعه اسلامی می‌باشد. «روح مسجد، کالبد زندگی را پرنشاط و پرانگیزه می‌سازد. در هر جا سامان زندگی است، مسجد، مرکز و کانون اصلی است. در بنای شهر و روستا، در مدرسه و دانشگاه، در مراکز جمعیتی از بازارهای کسب و کار تا فرودگاهها و جاده‌ها و پایانه‌های سفری و تا آسایشگاهها و بیمارستانها و بوستانها و گردشگاهها، در همه و همه باید مسجد را همچون قطب و محور بنا نهاد. مسجد در همه جا باید پاکیزه، زیبا و آرامبخش باشد.»

پیام مقام معظم رهبری به بیستمین اجلاس سراسری نماز، ۱۳۹۰/۰۷/۱۹ به عبارت دیگر «مسجد باید در هر منطقه و محل؛ مأمّن و مایه‌ی خیر و برکت باشد و به طریق اولی، وسیله‌ی زحمت و آزار مجاوران نگردد.»

«پیام مقام معظم رهبری به نوزدهمین اجلاس سراسری نماز، ۱۳۸۹/۰۸/۰۲» اما باید توجه داشت که «نفس مسئله عمران مساجد و پرداختن به عمران و آبادانی مسجد مهم است اما مسئله عمران مساجد فقط عمران ظاهری نیست بلکه عمران معنوی اهمیت بالاتری دارد (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با شرکت‌کنندگان داخلی و خارجی سومین همایش بین‌المللی هفته گرامیداشت مساجد)

۵-۲ مسجد و انقلاب اسلامی

مسجد در پیروزی انقلاب اسلامی نقشی اساسی و محوری بر عهده داشت. مقام معظم رهبری می‌فرمایند: «یکی از ابتکارات مهم امام بزرگوار ما، از هنرهای بزرگ این مرد بزرگ همین بود که از اول انقلاب مساجد را محور قرار داد. آن روزهای اول انقلاب، آنهایی که یادشان است میدانند که همه چیز در هم ریخته بود: سلاح بیاورند، جمع کنند، از اینجا بردارند، [نکنند] دستهای غیر مأمونی به کارهایی دست بزنند؛ مرکز تشکل لازم بود، هسته‌ی مرکزی لازم بود؛ این هسته‌ی مرکزی را امام بلافاصله همان روز اول، حتی قبل از اینکه اعلام پیروزی بشود، معین کردند: مساجد. هرکس از هرجا مثلا سلاح دست می‌آورد، ببرد [به مساجد]. بعد هم یک سازمان‌دهی عظیم مسجدی تشکیل شد و به وجود آمد که همان کمیته‌های انقلاب بودند، که تا مدتهای طولانی همه‌ی کارهای انقلاب را اینها انجام می‌دادند، و درواقع همه‌ی کارهای کشور را اینها انجام می‌دادند. مسجد یک چنین خصوصیتی دارد که بر مبنای ذکر و نگاه الهی و توجه الهی و مانند اینها است. خب این یک نکته است که اجتماع مردم بر محور ذکر خدا و مانند اینها [است].» (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار ائمه جماعات مساجد استان تهران، ۳۱/۰۵/۱۳۹۵) همچنین بی شک «یکی از علل پیروزی این انقلاب مبارک در ایران اسلامی - و یا لاقلاً سهولت این پیروزی - این بود که مردم به مساجد اقبال پیدا کردند؛ جوانان مساجد را پر کردند و علمای اعلام، مساجد را به عنوان مرکزی برای تعلیم، تربیت، روشنگری افکار و اذهان، مورد استفاده قرار دادند و مسجد، مرکزی برای حرکت، آگاهی، نهضت و افشای اسرار زمامداران فاسد و خودفروخته رژیم طاغوت شد. در دوره مشروطیت هم همین‌طور بوده است؛ در دوره ملی شدن صنعت نفت هم تا حدودی همین‌طور بود؛

در زمان انقلاب هم که این مسأله، به حدّاعلی رسید. (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با مردم قم، ۱۳۷۵/۱۰/۱۹)

بنابراین می توان بیان نمود که مساجد در دوران انقلاب اسلامی ایران چه پیش از پیروزی و چه پس از آن با ایفای نقش حداکثری خود توانستند از یکسو به احیاء جایگاه سابق (صدر اسلام) خود را بپردازند و از سوی دیگر پایگاهی محکم و استراتژیک در جامعه اسلامی ایران بنا نهند.

۶- مسجد و پیشبرد اهداف گام دوم انقلاب

همانطور که بیان گردید، یکی از مهم ترین و بنیادی ترین و محوری ترین ابزارهای انقلاب در پیمودن و رسیدن به قله های تعالی و پیشرفت؛ مساجد بوده اند. در بینش مقام معظم رهبری مساجد هم مبداء حرکت و هم جدایی از آن، پایان حرکات انقلابی را بشمار می آید. «مسجد، نه فقط در کشور عزیز اسلامی ما، بلکه در نقاط مختلف عالم و در طول تاریخ، منشأ آثار بزرگ و نهضتها و حرکتهای اسلامی بزرگی شده است. مثلاً قیام مردم کشورهای شمال آفریقا که مسلمان هستند - مثل الجزایر و دیگر کشورهایی که سالها در زیر سلطه نظامی استعمار فرانسویها بودند - از مساجد شروع شد، که به پیروزی هم رسید و کشورها استقلال پیدا کردند. انقلاب در این کشورها هم، آن روزی رو به شکست رفت و دوباره ملتها استقلال خودشان را از دست دادند که رابطه خود را با مساجد و با دین و ایمان مساجد قطع کردند» (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با مردم قم، ۱۳۷۵/۱۰/۱۹) با توجه به ضرورت ارتباط مسجد و جامعه لذا ضروریست به جایگاه مساجد در پیمودن گام دوم انقلاب به عنوان امری حیاتی توجه نمود زیرا «مسجد، هم مدرسه است، هم دانشگاه، هم مرکز تفکر و تأمل، هم مرکز تصفیه روح، هم مرکز خلوص و مرکز اتصال بنده به

خداست.... جایی است که انسان خود را به منبع لایزال فیض و قدرت وصل می‌کند...»(همان)

بطور کلی مساجد می‌توانند با توجه به پتانسیل و کارکردهای عملیاتی و عینی خود می‌تواند در تبیین اقتدار انقلاب اسلامی و تغییر چالشها و شکست مستکبران، افزایش چشمگیر معنویت و اخلاق در فضای عمومی جامعه، سنگین کردن کفه‌ی عدالت در تقسیم امکانات عمومی کشور، به اوج رسانیدن مشارکت مردمی و مسابقه‌ی خدمت‌رسانی، ارتقاء شگفت‌آور بینش سیاسی آحاد مردم، تربیت نیروی انسانی مستعد و کارآمد با زیربنای عمیق و اصیل ایمانی و دینی به عنوان مهم‌ترین ظرفیت امیدبخش کشور، عدالت و مبارزه با فساد به عنوان محورهای اساسی و اهداف مهم گام دوم انقلاب اسلامی قدم بردارند.

به عبارت دیگر مساجد به جهت عمق و ارتباطی که در جامعه دارند می‌تواند از یکسو ضمن بازخوانی اصول انقلاب و از سوی دیگر با ایفای نقش‌های عبادی، سیاسی و اجتماعی خود فاصله‌ی میان باید‌ها و واقعیتها را در جامعه اسلامی کاهش دهند و جامعه را بسوی جامعه‌ی شاخص اسلامی رهنمون سازند. در حقیقت «جمهوری اسلامی، متحجر و در برابر پدیده‌ها و موقعیتهای نو به نو، فاقد احساس و ادراک نیست، اما به اصول خود بشدت پایبند و به مرزبندی‌های خود با رقیبان و دشمنان بشدت حساس است. با خطوط اصلی خود هرگز بی‌مبالاتی نمی‌کند و برایش مهم است که چرا بماند و چگونه بماند. بی‌شک فاصله‌ی میان باید‌ها و واقعیتها، همواره وجدانهای آرمان‌خواه را عذاب داده و می‌دهد»(بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی خطاب به ملت ایران).

از سویی دیگر مساجد به عنوان دمنده روح معنویت و اخلاق در جامعه اسلامی، نقشی ارزنده در تعالی جامعه در گام دوم انقلاب اسلامی دارند.

در واقع « معنویت به معنی برجسته کردن ارزشهای معنوی از قبیل: اخلاص، ایثار، توکل، ایمان در خود و در جامعه است، و اخلاق به معنی رعایت فضیلت‌هایی چون خیرخواهی، گذشت، کمک به نیازمند، راستگویی، شجاعت، تواضع، اعتماد به نفس و دیگر خلقیات نیکو است. معنویت و اخلاق، جهت‌دهنده‌ی همه‌ی حرکتها و فعالیت‌های فردی و اجتماعی و نیاز اصلی جامعه است؛ بودن آنها، محیط زندگی را حتی با کمبودهای مادی، بهشت می‌سازد و نبودن آن حتی با برخورداری مادی، جهنم می‌آفریند... شعور معنوی و وجدان اخلاقی در جامعه هرچه بیشتر رشد کند برکات بیشتری به بار می‌آورد... اخلاق و معنویت، البته با دستور و فرمان به دست نمی‌آید، پس حکومتها نمی‌توانند آن را با قدرت قاهره ایجاد کنند، اما اولاً خود باید منش و رفتار اخلاقی و معنوی داشته باشند و ثانیاً زمینه را برای رواج آن در جامعه فراهم کنند و به نهادهای اجتماعی در این باره میدان دهند و کمک برسانند؛ با کانونهای ضد معنویت و اخلاق، به شیوه‌ی معقول بستیزند و خلاصه اجازه ندهند که جهنمی‌ها مردم را با زور و فریب، جهنمی کنند.» (همان) و اما سبک زندگی که اهمیت آن چنان است که: «تلاش غرب در ترویج سبک زندگی غربی در ایران، زیانهای بی‌جبران اخلاقی و اقتصادی و دینی و سیاسی به کشور و ملت ما زده است؛ مقابله با آن، جهادی همه‌جانبه و هوشمندانه می‌طلبد» (همان). مسئله‌ای که مساجد با توجه به نقش‌های حداکثری خود می‌توانند در شکل‌گیری و ترویج الگوی زندگی اسلامی- ایرانی در جامعه نقشی حیاتی داشته باشند.

نتیجه گیری

با توجه به هدف اصلی گام دوم انقلاب که همانا جهاد بزرگ برای ساختن ایران اسلامی است و نقشه ی راهی که مقام معظم رهبری در بیانیه «گام دوم انقلاب» خطاب به ملت ایران بیان کرده اند ؛ که به ترتیب به ثبات و امنیت و حفظ تمامیت ارضی ایران، ایجاد زیر ساخت های حیاتی اقتصادی و عمرانی در عرصه علم و فناوری ، به اوج رسیدن مشارکت مردمی و مسابقه خدمت رسانی ، ارتقاء شگفت انگیز بینش سیاسی آحاد مردم، سنگین کردن کفه عدالت در تقسیم امکانات عمومی کشور، افزایش چشمگیر معنویت و اخلاق در فضای عمومی جامعه و ایستادگی روزافزون در برابر زورگویان و مستکبران جهان می باشد ؛ در حقیقت ضرورت تصویرسازی است که تمام اقشار جامعه در آن دیده شده است. مسجد به عنوان پایگاه انقلاب اسلامی نقش مهمی در جهت همسویی و عملیاتی کردن اهداف گام دوم انقلاب می تواند ایفا نماید. در حقیقت مسجد از یکی ویژگی دینی و کاربردی خاص حکایت می نماید و همچنین اهدافی دیگری چون تالیف قلوب ، دعوت و تبلیغ ، محل و مامن برای برانگیختن مردم به احسان و نیکوکاری، دعوت به تعاون در کنار کارکردهای عبادی، فرهنگی، نظامی، تربیتی، اقتصادی، آموزشی و ... که همگی در راستای نشان دادن نقش موثر و ارزش شناختی مسجد می باشد ؛ در آن قابل مشاهده است. بنابراین با توجه به نقش مسجد در احیای تمدن اسلامی و اهمیت و جایگاه این نهاد در اندیشه مقام معظم رهبری ، ضرورت توجه بیشتر به آن توصیه می گردد.

منابع

- ابن هشام (بی تا): سیره النبویه، بیروت، نشر دارالتعلیم
- الگار، حامد (۱۳۶۵)؛ دین و دولت در ایران؛ ترجمه ابوالقاسم سری، تهران، نشر طوس.
- الواقدی، محمد بن عمر، (۱۴۰۹ق) المغازی، بیروت، مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.
- بخاری، محمد اسماعیل، (بی تا) : صحیح البخاری، بیروت، نشر دارالفکر.
- حر عاملی، (۱۴۰۹ق) الوسائل الشیعه، قم، نشر آل البيت.
- دفتر مطالعات و پژوهش های مرکز رسیدگی به امور مسجد (۱۳۸۵) : فرهنگ مسجد، قم، نشر ثقلین.
- سید یزدی (۱۴۰۹ق) : العروه الوثقی، بیروت، نشر موسسه الاعلمی، بیروت.
- شیرازی، عبدالکریم، (بی تا) مسجد قلب جامعه، بی نا.
- شیخ طوسی، (۱۳۶۵) : التهذیب، تهران، نشر دارالکتب الاسلامیه.
- شهید ثانی، (۱۴۰۹ق) منیه المرید؛ قم، نشر دفتر تبلیغات اسلامی.
- طبرسی، فضل بن حسن، (بی تا) ، مجمع البیان، بی نا.
- عبدالباقی، محمد فواد (۱۴۲۰ق) ، المعجم المفهرس لالفاظ القرآن الکریم، بیروت، موسسه الاعلمی.
- کلینی، محمد یعقوب، (۱۳۶۵) الکافی، تهران، نشر دارالکتب الاسلامیه، تهران.
- مجلسی، محمد باقر، (۱۴۰۴ق) بحار الانوار؛ بیروت، نشر موسسه الوقاء.
- موسوی خمینی، روح الله (۱۳۸۹) : صحیفه نور، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- نجفی، محمد حسن، (۱۳۷۶) جواهر الکلام، تهران ، نشر دارالکتب الاسلامیه.
- نوبهار، رحیم، (۱۳۷۳) سیمای مسجد، چ دوم، قم، نشر مولف.
- نوری، حسین بن محمد تقی، (۱۳۶۶) مستدرک الوسائل، قم، نشر آل البيت.